

ОБМЕЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ: ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО КОНТЕКСТІВ

В. В. Токман, к. філос. н., головний консультант відділу гуманітарної політики та розвитку громадянського суспільства центру суспільних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень

Аналітична записка присвячена питанням свободи совісті і свободи релігії. Розглядається стан та динаміка обмежень щодо вільного сповідання віри у світі та Україні, включаючи ОРДЛО і Крим. Наводяться пропозиції, спрямовані на упередження проявів релігійної нетерпимості, формування атмосфери міжконфесійного діалогу, утвердження державно-церковного партнерства.

Висновки

За останнє десятиліття Індекс релігійної свободи дещо погіршився у світовому масштабі. Уряди багатьох країн, у тому числі і демократичних, дедалі частіше вдаються до заходів, котрі перешкоджають вільному сповіданню віри. Християни продовжують залишатися найбільшою релігійною групою, яка обмежується у своїх правах. Своєрідним бар'єром на шляху релігійної свободи стала пандемія коронавірусу.

Україна відноситься до розряду тих держав, де свобода совісті та свобода релігії не тільки декларуються, але й мають широкі можливості для практичної реалізації. Виключення становлять лише тимчасово окуповані території України (АР Крим, Донецька і Луганська області). Протягом окупації вони перетворені РФ на простір релігійної несвободи.

Рекомендації

З метою подальшої розбудови відкритого, толерантного, поліконфесійного суспільства, забезпечення свободи віросповідання, як базових маркерів демократичних трансформацій, доречно:

1. Офісу Президента України:

– виступити з ініціативою проведення регулярних міжконфесійних форумів у

різних українських містах за участю відомих світових релігійних лідерів, що має сприяти позиціонуванню Української Держави на міжнародному та національному рівнях як простору релігійної свободи;

– запропонувати Главі держави поновити роботу Ради з питань національної єдності чи створити аналогічний дорадчо-консультативний орган, який би виступав місцем професійної комунікації між владою та репрезентантами громадянського суспільства з важливих питань державотворення, у тому числі державно-конфесійних відносин.

2. Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики:

– розглянути можливість проведення протягом 2021 року парламентських слухань стосовно впливу релігійного розмаїття на консолідаційні процеси в українському суспільстві; ускладнень з релігійною свободою в ОРДЛО та Криму. З урахуванням інформації, викладеної у звітах міжнародних і національних правозахисних організацій, ухвалити резолюцію на захист демократичних цінностей та засудження протиправної політики РФ на тимчасово окупованих українських територіях.

3. Державній службі України з етнополітики та свободи совісті:

– проаналізувати регіональні особливості проявів толерантності та релігійної терпимості в Україні задля оптимізації державної політики у сфері свободи совісті і віросповідання.

4. Міністерству закордонних справ України:

– продовжувати моніторинг утисків релігійної свободи Російською Федерацією на тимчасово окупованих українських територіях з відповідним інформуванням міжнародних партнерів України та представницьких безпекових організацій.

5. Органам місцевої влади:

– розглянути можливість створення локацій міжконфесійної взаємодії на кшталт берлінського проекту під назвою «Будинок Єдиного» або «церкмечегога», будівництво якого планується розпочати у травні поточного року.

Обґрунтування

Ситуація з релігійною свободою у світі. Результати досліджень відомих аналітичних інституцій свідчать про тенденцію щодо обмеження релігійної свободи в світі. За даними останнього з опублікованих звітів *Pew Research Center* за 2018-й рік, присвяченого, зокрема, проблемам свободи віросповідання, основними висновками є:

- Впродовж десятиліття глобальний середній бал відповідно до Індексу урядових обмежень стосовно релігії (*оцінка здійснюється за 10-ти бальною шкалою*) зріс на 1,1 поділки. У 2007 році він становив 1,8, а у 2018 році – 2,9 бали.
- Протягом цього періоду збільшилася кількість країн з «високим» чи «дуже високим» рівнем обмежень стосовно релігії – з 40 до 56.
- Переважна більшість країн, офіційна політика яких спрямована на утиски релігійної свободи, знаходиться у трьох географічних локаціях – Азійсько-Тихоокеанський регіон, Близький Схід та Північна Африка. Лідирує серед них Китай, де індекс урядових обмежень становить 9,3 бали. Досить високі показники також характерні для Ірану – 8,5 бали,

Малайзії та Сирії – 8,2, Росії – 8,1, Алжиру – 8,0, Туркменістану – 7,9, Єгипту – 7,7, Саудівської Аравії – 7,5. У перерахованих країнах державна політика передбачає заборону функціонування певних віросповідань чи релігійних груп, криміналізує відступництво від віри, санкціонує насильницькі дії щодо окремих релігійних толків, суттєво дискримінує в правах за релігійною ознакою тощо.

- Спостерігається певна кореляція між формою політичного правління або політичної традиції та обмеженнями релігійної свободи. У суспільствах з авторитарними чи «гібридними» режимами вільне сповідання віри має істотно більше перешкод, ніж у суспільствах з недосконалою або повною демократією¹.

В демократичних країнах Західної Європи та Північної Америки спостерігається наростання проблем з релігійною свободою. Їхнє ключове джерело – конфлікт між масштабною лібералізацією, котра отримує правову легітимацію, та консервативними приписами більшості релігійних традицій. Відтак, віруючі різних церков і деномінацій схильні заявляти, що відчуваються ображеними через неможливість висловлюватися або діяти у відповідності з власними релігійними переконаннями в силу загрози невідворотності покарання. Типовий приклад такого конфлікту – криміналізація висловлювань, яка встановлює юридичну відповідальність за критичні ремарки (*оскільки вони можуть сприйматися реципієнтами як вияв нетолерантного ставлення*), передусім, стосовно певних суспільних явищ чи нових соціально сконструйованих ідентичностей.

Згідно інформації, представленої незалежною християнською агенцією *Open Doors*, християни є найбільш переслідуваною релігійною групою у світі. Кількість послідовників Христа, які зазнають утисків, зростає у геометричній прогресії. Якщо у 2019 році різноманітних гонінь зазнавало близько 260 млн людей християнського віросповідання, то на початок 2021 року ця цифра сягнула 340 млн. В *Open Doors* до найбільш небезпечних для християн країн відносять Північну Корею, Сомалі, Афганістан, Еритрею, Пакистан, Іран, Ємен, Нігерію, Індію².

В одному зі своїх останніх звітів Комісія США з міжнародних релігійних свобод наголосила: *«У 2018 році як державні, так і недержавні суб'єкти все частіше використовували релігію як інструмент виключення для ізоляції, маргіналізації та покарання «інших» через дискримінацію та насильство... Релігія й надалі перетворюється державними та недержавними суб'єктами на інструмент заради власних інтересів, а дискримінація, насильство і переслідування за релігійною ознакою лишаються однією з гарячих тем сучасності»*³.

Серйозним викликом планетарного виміру для релігійної свободи стала пандемія коронавірусу. Багато конфесій зіткнулися з прямими обмеженнями власної діяльності. Скажімо, у Греції, Ізраїлі, Німеччині богослужіння певний час відбувалися за зачиненими дверима. Влада Саудівської Аравії вперше в історії закрила головні святині мусульман – Велику мечеть в Мецці та Мечеть пророка у

1 In 2018, Government Restrictions on Religion Reach Highest Level Globally in More Than a Decade / Pew Research Center. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pewforum.org/2020/11/10/in-2018-government-restrictions-on-religion-reach-highest-level-globally-in-more-than-a-decade/>

2 Кількість переслідуваних християн у світі різко зросла, – Open Doors / ПІСУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.ua/kilkist-peresliduvanih-hristiyan-u-sviti-rizko-zroslo---open-doors_n115114

3 Звіт Комісії з міжнародної релігійної свободи США: Релігія як інструмент покарання / Тиждень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Society/230198>

Медині. Паломництво (хадж) у 2020 році здійснила безпрецедентно мала кількість віруючих – близько 10 тисяч на відміну від понад 2 млн у попередні роки.

Обмеження, пов'язані з поширенням COVID-19 тривають. В Естонії, приміром, впродовж березня 2021 року відвідування богослужінь вірянами заборонене через профілактичні заходи. В уряді Саудівської Аравії уже заявили, що без вакцинації від коронавірусу здійснити хадж у поточному році не вдасться.

Отже, проблеми з обмеженням вільного сповідання віри набули глобального виміру. Вони фактично перетворилися на один із трендів нинішнього часу.

Ситуація з релігійною свободою в Україні є цілковито відмінною на суверенній території Української Держави і тимчасово окупованих Росією українських територіях.

У першому випадкові сформувалися належні політико-правові умови для забезпечення свободи совісті та свободи віросповідання. З початку 90-х років інтенсивно розвивається конфесійна мережа (*станом на 01.01.2020 року нараховувалося 36 796 релігійних організацій*). Церкви і деномінації успішно інтегрувалися в український соціум, реалізуючи власний потенціал за різноманітними напрямками – *благодійництво, просвіта, виховання, військово-душпастирювання, медійна діяльність, законотворчість, публічна дипломатія* тощо. Впродовж усіх років після відновлення політичної незалежності релігійні організації належать до суспільних інститутів, які користуються найвищою довірою серед громадян: *їхній рейтинг практично ніколи не опускався нижче 60 %*. Хоча національне законодавство декларує відділення церкви від держави, в країні утвердилася *партнерська модель державно-конфесійних відносин*. Налагоджена співпраця між різними міністерствами, відомствами, установами, з одного боку, та релігійними організаціями – з іншого.

Україна показова своєю поліконфесійністю, а її релігійне середовище демонструє здатність до самоорганізації. Створені та функціонують декілька представницьких міжконфесійних інституцій. Найбільш відома з них – *Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій (ВРЦРО)*. Це своєрідна діалогова платформа для міжрелігійної, суспільно-релігійної та владно-церковної комунікації.

Обмеження релігійної діяльності в Україні, обумовлені пандемією коронавірусу, не були настільки жорсткими, як у цілому ряді країн. Українська влада і очільники церков намагалися віднаходити компроміс шляхом діалогу.

Отже, в Україні відсутні системні проблеми з релігійною свободою. Разом із тим, серед основних викликів для останньої доцільно відзначити такі:

- глобальна тенденція, яка фіксує перманентні колізії між цінностями ліберальної демократії та церковного консерватизму, чітко простежується в Україні. Традиційні церкви активно протидіють спробам змінити усталені уявлення про сім'ю, надати гендерній ідеології правового статусу, критично налаштовані до легалізації «легких» наркотиків та евтаназії тощо. У свою чергу українські ЛГБТ-активісти уже публічно заявили, що «основні Церкви» не просто опонент, а «відкритий ворог ЛГБТ-людей в Україні», який використовує методи брутальної пропаганди;
- претензії УПЦ (МП) вважатися суто українською церквою з одночасним адміністративно-організаційним підпорядкуванням РПЦ – речі несумісні. Намагання цю суперечність замаскувати призводить до міжконфесійних непорозумінь, суспільної напруги та інформаційних маніпуляцій.

ОРДЛО та АР Крим. На тимчасово окупованих українських територіях

політика у релігійній сфері здійснюється за російським сценарієм. Якщо РФ РПЦ фактично є частиною державного апарату та інструментом тиражування імперської ідеології, то в ОРДЛО і Криму подібну роль виконує УПЦ як невід’ємна складова Московського патріархату. Монополія заполітизованого православ’я становить стрижень суспільно-конфесійних відносин в цих регіонах. Функціонування усіх інших віросповідань, релігійних толків і течій безпосередньо залежить від лояльності до авторитарного режиму, його місцевих адміністрацій, на тимчасово окуповані території поширюються нормативно-правові акти РФ, які, зокрема, регулюють релігійну сферу.

Відтак свобода совісті і свобода релігійної діяльності серйозно обмежені. Окремі конфесії зазнають прямих утисків. Наприклад, Свідки Єгови визнані Верховним судом РФ екстремістською організацією, її діяльність заборонена. За порушення дискримінаційного законодавства єговісти піддаються кримінальному переслідуванню. Багатьом кримським татарам інкримінується членство в міжнародній ісламській політичній партії «Хізб ут-Тахрір», яка у Росії проголошена терористичним угрупованням. Регулярними стали обшуки, арешти, ув’язнення в середовищі кримськотатарських мусульман. Чиняться всілякі перешкоди для діяльності Православної Церкви України в Криму та окремих районах Донецької і Луганської областей. ПЦУ відмовляють у реєстрації, у неї конфісковують власність, для її священнослужителів окупаційною владою створюються нестерпні умови служіння тощо.

З огляду на те, що впродовж останніх років стан з релігійною свободою в Росії істотно погіршився, а РФ продовжує активно вести дискримінаційну політику стосовно релігії і церкви на певній частині України, Комісія США з міжнародних релігійних свобод з 2017 року нагально рекомендує Державному департаментові США включити Росію до списку «країн, що викликають особливе занепокоєння»⁴. Якщо таке станеться, то на РФ очікуватиме застосування додаткових міжнародних санкцій.

4 Звіт у США про релігійні свободи: потрібні санкції щодо Росії, зокрема через Крим і Донбас / Радіо свобода. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/ssha-relihijni-svobody-rosija-i-ukrajina/30581882.html>

